

LES BASES SOCIALS DE LA CONSCIÈNCIA DE CLASSE A BARCELONA

John R. Logan

(State University of New York - Stony Brook, Nova York)

En aquest article l'autor planteja com l'existència d'un moviment obrer independent amb fortes arrels populars fa inviable la reforma política autoritària d'Arias-Fraga. Aquest moviment obrer és basat en una consciència de classe creixent en el sentit d'una disposició a participar en el conflicte col·lectiu. Els resultats dels entrevius fets a Barcelona entre treballadors de diverses empreses tèxtils, durant els anys 1970 i 1971, suggereixen que tant la immigració com la riquesa han contribuït a augmentar la consciència de classe entre els treballadors individuals.

Una de les pressions més constants a favor de la reforma política a Espanya, que eclipsa fins i tot la breu temptativa del govern Arias-Fraga de mantenir un règim autoritari amb façana democràtica, ha estat l'existència des dels anys seixanta d'un moviment obrer independent amb fortes arrels populars. Especialment en els centres industrials com Barcelona, el moviment obrer es basa en una consciència de classe creixent en el sentit d'una disposició a participar en el conflicte col·lectiu així com d'una alienació del règim i les seves institucions. En aquest article tractaré de cercar les arrels d'aquest fenomen en la situació de classe dels treballadors, i en particular en les transformacions més importants sofertes per l'estructura de classe espanyola produïdes durant els anys seixanta i principis dels setanta.

La font principal d'aquest estudi és una sèrie d'intervius a treballadors de diverses empreses tèxtils de la província de Barcelona que vaig realitzar el 1971. Malgrat les dificultats d'interpretació que comporta una enquesta feta durant un període de repressió, aquestes dades forneixen una valuosa informació sobre les percepcions dels treballadors enquestats. La seva limitació més important és que han d'ésser analitzades dins el context de l'estructura econòmica i política que els treballadors experimenten.¹ Estic convençut que l'estructura de classe i la consciència de classe s'influeixen mútuament, puix que les percepcions dels treballadors de la seva posició de classe han d'ésser posades a prova contínuament amb les seves experiències de confrontació amb els empresaris, l'Estat i els altres militants.

1. Alguns estudis publicats recentment sobre el conflicte de classe i l'organització sindical a Espanya descriuen aquest context. Vegeu F. Almendros Morcillo *et al.*, *El sindicalismo de clase en España, 1939-1977* (Barcelona: Península, 1978); Ignacio Fernández de Castro *et al.*, *La clase obrera, protagonista del cambio* (Madrid: Elías Que-rejeta, 1976), i José María Maravall, *Dictadura y disintimiento político* (Madrid: Alfa-guara, 1978).

La posició de classe dels treballadors urbans

El procés contemporani d'industrialització de l'economia espanyola és ben conegut. Estimulada per la inversió estrangera, els emprèstits internacionals, el turisme i les trameses de diners dels emigrants als països del Mercat Comú, l'economia va créixer a un ritme mitjà del 9 % anual durant la primera dècada que seguí a la «liberalització econòmica» empresa pel govern de l'Opus Dei el 1957.² Estic interessat sobretot en dues grans alteracions de l'estructura de classe que foren provocades per la industrialització. En primer lloc, es produí un desplaçament massiu de mà d'obra camperola cap a la ciutat, i un milió i mig d'immigrants es traslladaren als centres urbans més importants de Catalunya, Madrid, el País Basc i Llevant. La proporció de la població activa ocupada en la indústria pujà d'un 25 % el 1950 a gairebé el 40 % el 1970, mentre que la proporció del sector agrari disminuí del 40 % al 26 % en el mateix període.³ En segon lloc, dins el sector urbà hi hagué una elevació general dels nivells de qualificació i del nivell de vida. La proporció de treballadors industrials classificats oficialment com a «no qualificats» descendí del 28,1 % al 19,8 % (1964-1970),⁴ els salaris *reals* dels treballadors industrials sofriren un augment d'un 7 % anual i un gran nombre de treballadors accediren al mercat per primera vegada per adquirir automòbils, televisors i refrigeradors. Encara que voldria també remarcar que els treballadors urbans han assolit el seu nivell de vida actual a causa d'una jornada laboral prolongada (és corrent una setmana de 60 hores) i a base d'ingressar els sous de tots els membres de la família (molts nens obrers comencen a treballar d'una manera fixa a l'edat de 14 anys), no hi ha dubte que la classe obrera ha millorat considerablement la seva situació. Aquests trets eren especialment clars a principis dels anys setanta, abans dels inicis de la recessió actual.

Anticipar l'impacte d'aquests canvis estructurals fonamentals sobre la consciència dels treballadors de la seva situació de classe requereix un examen més detallat del sistema d'estratificació. Això és convenient perquè tant les migracions del camp a la ciutat com l'elevació dels nivells de qualificació i de salaris (a la qual aplicaré per comoditat el terme «riquesa») poden fer disminuir i accentuar la consciència de classe sota diferents condicions.

2. Per a un excel·lent resum de la política econòmica i les condicions d'aquest període, vegeu Charles Anderson, *The Political Economy of Modern Spain* (University of Wisconsin Press, 1970).

3. Quan no es digui una altra cosa, les dades estadístiques esmentades d'ara endavant estan tretes del compendi d'informació publicat per la Fundació FOESSA (*Informe sociològic sobre la situació social de España*) (Madrid: Euramérica, 1970).

4. INE, *Encuesta de la población activa* (1965, 1972).

Dins del marc d'una anàlisi de classe, tothom està d'acord que és probable que els immigrants recents tinguin unes orientacions relativament conservadores i individualistes, llevat dels rars casos en què aporten una cultura política radical a un marc urbà molt polititzat. Les característiques dels immigrants recents en aquest aspecte són la seva manca d'experiència i coneixement de l'estructura de classe urbana i l'ocultament de la seva posició de classe per la seva percepció de guanys passats i l'expectativa d'una mobilitat futura.⁵ Tanmateix, els immigrants al mateix temps es veuen força influïts per les seves experiències posteriors a la ciutat: poden esdevenir més conservadors en un context d'alta mobilitat (el cas mexicà segons Cornelius), o més conscients quan les fronteres de classe són més rígides.⁶

Hi ha una ambigüïtat semblant en els efectes de la riquesa. En estudis fets sobre el capitalisme industrial avançat molts investigadors han parlat d'un procés d'«aburgesament» a mesura que els treballadors s'apropen als nivells d'ingressos de classe mitjana, esdevenen cada vegada més qualificats i més educats, s'allunyen de les comunitats obreres tradicionals, troben grans possibilitats de mobilitat a través de l'educació pública i aspiren a un *status* social de classe mitjana.⁷ La riquesa, però, no constitueix el mateix fenomen social en totes les societats. En molts països la creació d'una força de treball industrial petita, altament qualificada i ben pagada va acompanyada per l'expansió d'una classe baixa marginal heterogènia; aquest és el model associat amb el desenvolupament dependent en països com, per exemple, el Brasil. En aquest cas, la consciència de classe dins l'«aristocràcia obrera» s'orienta vers la defensa de la seva posició de relatiu privilegi i vers reivindicacions salarials que poden assolir-se dintre l'estructura existent en lloc de cap a un canvi estructural.⁸ O bé, fins i tot

5. Juarez Rubens Brandão Lopes, «O ajustamento do trabalhador a indústria» a B. Hutchinson, *Mobilidade e trabalho* (Centro Brasileiro de Pesquisas Educacionais, 1960); Gino Germani, *La movilidad social en la Argentina* (1963); Samuel Huntington, *Political Order in Changing Societies* (New Haven: Yale University Press, 1968, pp. 278-283).

6. Wayne Cornelius, Jr., «Urbanization as an Agent in Latin American Instability», *American Political Science Review* (setembre de 1969); Joan Nelson, *Migrants, Urban Poverty and Instability in Developing Nations* (Cambridge: Harvard University Center for International Affairs, 1969).

7. John Goldthorpe *et al.*, *The Affluent Worker in the Class Structure* (Cambridge: Cambridge University Press, 1969), passen revista a aquest raonament i el critiquen.

8. Aquest fenomen en el cas brasiler és descrit convincentment per Alain Touraine, «Industrialisation et conscience ouvrière à São Paulo», *Sociologie du Travail* (1961).

quan el creixement econòmic és suficient per a satisfer les aspiracions de la majoria dels treballadors, si no va acompanyat per l'obertura de les portes que controlen el moviment cap a la classe mitjana, pot desembocar en la radicalització dels treballadors més rics, a base de generalitzar l'experiència de «mobilitat ascendent parcial».⁹

A Espanya la immigració i la riquesa han anat acompanyades pel creixement d'una nova classe mitjana d'oficinistes i empleats de vendes i serveis, que permet un nou canal de mobilitat vertical ascendent als treballadors manuals i especialment a les dones. Per consegüent, el 1966 la proporció de treballadors no manuals amb pares obrers urbans havia atès el 16 % comparada amb el 10 % el 1960 i assolí el 22 % el 1969. Amb tot, com que la classe obrera urbana augmentava a un ritme elevat a causa de la immigració, la probabilitat real d'aquesta mobilitat ascendent del fill d'un obrer manual decreixé durant el període. Així, el recent creixement de la classe mitjana baixa no ha mantingut el mateix ritme que l'expansió de la classe obrera.¹⁰ La proporció dels fills de pares obrers urbans que seguiren ocupacions no manuals descendí del 33 % el 1960 al 27 % el 1969. Aquesta circumstància afectà els immigrants d'una manera més desfavorable: la proporció de fills de pares treballadors d'origen rural disminuï del 38 % al 17 % en el mateix període.

Els resultats d'un altre conjunt d'enquestes¹¹ indiquen que les possibilitats de mobilitat ascendent que existeixen per als obrers qualificats depenen cada vegada més de la consecució de l'educació postprimària. El 1964 només el 2-3 % dels treballadors qualificats havien passat de l'educació primària, comparat amb el 32 % dels treballadors de nivell mitjà (tècnics, quadres intermedis i empleats de «coll blanc»). El 1970, sense haver-se produït cap canvi entre els treballadors qualificats, la xifra dels treballadors de nivell mitjà havia augmentat fins al 38 %. Aquesta tendència no augmentaria les barreres a la mobilitat interclassista si les

9. Gino Germani, «Social and Political Consequences of Mobility» a N. Smelser i S. M. Lipset, *Social Structure and Mobility in Economic Development* (Nova York: Aldine, 1966), aplica un raonament semblant als intel·lectuals i a la classe mitjana en les societats tradicionals.

10. FOESSA, pp. 586-588. Cal notar que Salvador Giner (*Continuity and Change: The Social Stratification of Spain*, University of Reading, 1968, pp. 22-24) també conclou que «el creixement constant de la classe obrera encara fa de contrapès a la mobilitat ascendent que hi pogué haver en aquest estrat». No obstant això, creu que la riquesa acabarà per integrar la classe obrera a la societat. «Les llavors d'una societat de consum d'estil occidental són ja plantades a la Península Ibèrica, i l'alt ritme de producció industrial d'Espanya després de 1959 podria modificar a llarg termini la puïança revolucionària [...] de les seves classes populars.»

11. INE, *Encuesta de la población activa* (1965, 1972).

oportunitats educatives s'incrementessin adequadament per als nens obrers. De fet, el govern espanyol ha realitzat ràpides millores en el camp de l'educació *elemental*. Però entre les edats de 12 i 14 la proporció de nens escolaritzats disminueix del 83 % al 40 %, disminució considerablement deguda a un canvi en la distribució de classe dels estudiants.¹² La manca d'oportunitats d'educació secundària per als nens fills d'obrers es reflecteix directament en la distribució geogràfica de les escoles. Per exemple, en la regió de Barcelona, la capacitat de matriculació escolar per una població de 10.000 habitants el 1970 era de 361 en el centre de la ciutat comparada amb 60 en el cinturó suburbial obrer que envolta la ciutat.

No sabem del cert si un obrer industrial qualificat podria considerar mobilitat vertical ascendent el seu pas a una ocupació de la classe mitjana baixa en expansió. Algunes dades recents suggereixen que no.¹³ En la província de Barcelona, el 56 % d'obrers qualificats ja es consideraven classe mitjana baixa o més i tot (comparat només amb un 24 % dels obrers no qualificats). Aquesta identificació de classe és abonada pel fet que a tot Espanya, mentre que els obrers qualificats com a terme mitjà tenen ingressos més baixos que els artesans, els petits botiguers i altres ocupacions que podrien considerar-se de classe mitjana o baixa (al voltant de les 9.000 ptes. i 12.000 ptes. mensuals respectivament el 1970), la diferència és lleu comparada amb l'esvoranc entre aquestes i les ocupacions de classe mitjana alta o de classe alta (amb ingressos mitjans al voltant de les 30.000-40.000 pessetes mensuals).

Tal vegada més revelador que els mateixos ingressos és la quantitat que les persones creuen necessari despendre per mantenir el seu estil de vida. Les necessitats de renda *percebudes* dels obrers qualificats són idèntiques a les de les ocupacions de la classe mitjana baixa, un xic més altes que les dels treballadors no qualificats, però considerablement més baixes que les necessitats percebudes de tots els altres grups. Els treballadors no qualificats, qualificats i de classe mitjana baixa compartien la impressió de guanyar menys del que necessitaven, mentre que els grups més alts tenien la impressió de guanyar més del que necessitaven.

En suma, la tendència en l'estructura de classe durant els anys seixanta ha estat negativa des de la perspectiva tant dels treballadors rics

12. En el curs 1962-1963, quan aproximadament el 50 % de la població urbana era de classe obrera, la proporció d'estudiants de famílies de classe obrera disminuï del 32 % a l'edat de 12 anys al 21 % a l'edat de 15 anys, al 14 % a l'edat de 17 anys i al 6 % al nivell universitari (FOESSA, p. 953).

13. DATA, S. A., *Estructura social básica de la población de España y sus provincias* (Madrid: Confederación Española de Cajas de Ahorros, 1973).

com dels immigrants: 1. Les possibilitats de mobilitat interclassista s'estan contraient, especialment per als immigrants. 2. Les possibilitats del que podria ésser *percebut* com a mobilitat ascendent per als treballadors rics són encara més migrades. I 3. El sistema educatiu sembla reforçar en lloc d'erosionar les fronteres de classe.

No obstant això, seria un error, encara més en un Estat autoritari, definir la posició de classe dels treballadors en termes enterament econòmics o ocupacionals. La classe obrera figurava entre els vençuts en la Guerra Civil que va portar al poder el govern de Franco i l'organització de l'Estat corporatiu va ésser parcialment enginyada amb el propòsit d'institucionalitzar la victòria de les classes posseïdores. La implicació d'aquest estat de coses és que la classe obrera s'arribà a definir en un grau considerable per la seva exclusió de l'Estat i la seva oposició a aquest.

En els termes més senzills, quan l'Estat és percebut com a aliat amb l'empresa en control del conflicte laboral, aquest conflicte pot estendre's més enllà del que podríem anomenar «consciència de conflicte» o «militància» per implicar oposició al règim. Això és, el mateix Estat polititza el conflicte laboral i confereix a la percepció de la posició de classe una dimensió política. La mateixa estructura de classe econòmica podria ésser associada en altres contextos polítics amb relacions de classe completament diferents. En sistemes semidemocràtics (per exemple, a Xile als anys seixanta) el moviment obrer pot esdevenir l'aliat dels partits polítics que competeixen a la recerca d'influència *dins* el sistema, i la dimensió política de la consciència de classe s'expressa en actituds de suport d'aquests partits. Això pot ocórrer a Espanya a finals dels anys setanta. O en Estats autoritaris populistes (Brasil i Argentina en els anys quaranta) la mobilització dels treballadors esdevé la font de suport per a un règim paternalista, manifestada en el nacionalisme o en la lleialtat personal al Cap de l'Estat. Comptat i debatut, l'exclusió política era una dimensió crítica de la posició de classe dels treballadors en el període que estudiem aquí, creant un lligam entre dues dimensions clàssiques de la consciència de classe en el sentit marxista: la militància a nivell d'empresa i l'oposició a l'Estat.

Correlats de la consciència de classe

La caracterització de la societat espanyola feta a l'apartat anterior ens forneix algunes expectatives sobre els efectes de la immigració a gran escala i la riquesa creixent sobre la consciència de classe en aquest país. Més endavant posem a prova aquestes expectatives a base d'examinar l'associació dels indicadors de consciència de classe amb l'*status* d'immigrant, la ren-

da i altres atributs personals dels treballadors, trets de l'enquesta realitzada el 1971 entre els treballadors del tèxtil. Calen unes observacions introductòries per tal de descriure la mostra, els indicadors de les principals variables i els mètodes d'inferència estadística.

La mostra consta de 357 homes que el 1971 treballaven en quatre empreses tèxtils de la província de Barcelona. D'aquestes quatre empreses dues són de les més importants de la regió (amb més de 2.000 treballadors cada una), situades al Baix Llobregat (el Prat i Cornellà) i als centres tèxtils tradicionals prop de Sabadell i Terrassa, i representen els sectors de filats i de teixits, de rentats i tintoreria i petroquímics de la indústria. Els entrevius foren fets a les cases dels treballadors, on els entrevistadors generalment foren ben rebuts, bé que gairebé el 40 % de la llista original de mostratge no pogué ésser inclòs a l'estudi, ja sia perquè no varen poder ésser localitzats o perquè eren contraris a participar en l'estudi (un problema que es féu més greu a mesura que la gent es va assabentar que s'estava fent una investigació). Bé que no es tracta en absolut d'una mostra a l'atzar, crec que és representativa d'un important sector de la classe obrera de la província.

Vàrem mesurar dues dimensions de la consciència de classe. La primera és la *militància de classe*, indicada per la resposta a la pregunta: «Creus que en principi la vaga és un mitjà legítim perquè els treballadors facin sentir les seves reivindicacions?» (Sí o A vegades/No). La segona és la *politització*, l'atribució dels problemes al sistema polític o oposició a aquest, indicada per la resposta a la pregunta: «Què creus que caldria fer a Espanya perquè les coses anessin millor?» (Canviar el sistema de govern o el personal polític / No fer cap canvi o pocs canvis en el govern.) En aquest estudi els indicadors de militància i politització tenen una correlació positiva de 0.24 ($p < 0.001$).

Les taules que presentem aquí són extretes de dos articles publicats anteriorment, on hem descrit aquestes associacions amb més detall.¹⁴ En alguns punts del text dono estimacions de la significació estadística de les associacions multivariables. Aquestes es basen en el model de Goodman¹⁵ per a l'anàlisi de les taules de contingència. Els nivells de significació són la probabilitat que els paràmetres beta corresponents en el model saturat siguin iguals a zero en la població de la qual fou extreta la mostra. Aquestes estadístiques, però, no són fiables en el cas d'una mostra que no sigui

14. Vegeu «Affluence, Class Structure, and Working-Class Consciousness in Modern Spain», *American Journal of Sociology* (setembre de 1977); «Rural-Urban Migration and Working-Class Consciousness: The Spanish Case», *Social Forces* (juny de 1978).

15. Leo Goodman, «Causal Analysis of Data from Panel Studies and Other Kinds of Surveys», *American Journal of Sociology* (març de 1973).

a l'atzar, i només les donem com una guia per distingir entre les relacions fortes i febles. L'avantatge del model de Goodman és que avalua les relacions multivariades sense necessitat de variables distribuïdes normalment, mesuraments d'interval o homoscedasticitat.

Consciència de classe dels immigrants

Hem classificat els treballadors en quatre categories d'experiència urbana: immigrants recents i establerts, fills d'immigrants nascuts a la província i treballadors nadius. Els deu anys de residència a Barcelona constitueixen la fita que diferencia els immigrants recents i establerts; és en aquest punt quan apareixen diferències de militància i politització. Com mostra la *Taula 1*, s'entreveu entre els immigrants la tendència a ésser més militants i més polititzats si han viscut més temps a Barcelona. Els immigrants establerts tenen més consciència de classe que els immigrants recents o que els nadius.

TAULA 1

Militància i politització segons l'*status* de l'immigrant

<i>Status de l'immigrant</i>	<i>Proporció de militants</i>	<i>Proporció de polititzats</i>
Immigrants recents	34 % (67)	19 % (67)
Immigrants establerts	39 % (118)	36 % (118)
Fills d'immigrants	34 % (80)	40 % (80)
Nadius	34 % (85)	29 % (85)

Hi ha almenys dues possibles àmplies interpretacions d'aquesta troballa en termes de classe: que els immigrants són socialitzats mitjançant el contacte amb la classe obrera urbana o que hi ha algun aspecte de la seva pròpia experiència urbana que els fa ésser més conscients de la seva posició de classe.¹⁶

16. Hi ha altres diferències entre els immigrants recents i establerts que podrien explicar diferències de consciència de classe, sense tenir en compte la influència del temps en la ciutat. Els immigrants recents són joves, és més probable que procedixin

La hipòtesi de la socialització suposa que els immigrants aprenen la consciència de classe dels altres treballadors urbans. Per consegüent, entre els immigrants recents els més conscients haurien d'ésser aquells que tenen una experiència urbana prèvia, i el major increment de consciència de classe hauria d'ocórrer en aquelles empreses en les quals els treballadors estan millor organitzats i són més agressius.

TAULA 2

Militància i politització segons els anys de residència i altres característiques dels immigrants

	<i>Proporció de militants</i>		<i>Proporció de polititzats</i>	
	<i>Recents</i>	<i>Establerts</i>	<i>Recents</i>	<i>Establerts</i>
a) Grandària de ciutat de procedència:				
Menys de 5.000	28 % (40)	34 % (73)	15 % (40)	33 % (73)
5.000 - 50.000	44 (16)	50 (30)	13 (16)	40 (30)
Més de 50.000	44 (9)	42 (12)	44 (9)	50 (12)
b) Context d'empresa: *				
«Radical»	39 % (33)	49 % (55)	27 % (33)	47 % (55)
«Conservador»	25 (20)	23 (30)	5 (20)	33 (30)
c) Ingressos familiars:				
Menys de \$150	31 % (29)	36 % (39)	7 % (29)	23 % (39)
\$150 - \$230	28 (25)	45 (45)	24 (25)	39 (45)
Més de \$230	50 (8)	33 (24)	25 (8)	42 (24)
d) Nivell de qualificació				
No qualificats	29 % (48)	35 % (63)	15 % (48)	40 % (63)
Qualificats	47 (19)	44 (55)	26 (19)	24 (55)
e) Condicions d'emigració ^b				
Emigrants forçats	46 % (28)	34 % (41)	29 % (28)	32 % (41)
Emigrants voluntaris	21 (24)	39 (52)	4 (24)	39 (52)

Notes: a) Només grans empreses, vegeu el text.
b) Per la definició, vegeu el text.

del sud d'Espanya i que siguin immigrants «voluntaris» en el sentit definit més endavant. Cap d'aquestes diferències no explica la seva baixa consciència de classe. Pel que fa a moltes altres característiques, els dos grups són semblants: grandària del lloc de naixement, experiència laboral anterior, qualificació inicial en arribar a Barcelona i ocupació del pare.

La primera inferència és examinada en la *Taula 2*, on els immigrants són classificats segons la grandària de la ciutat *de la qual* han emigrat. Encara que l'efecte és solament significatiu per a la militància, es desprèn que els treballadors més militants i més polititzats són els de les ciutats més grans. L'efecte sembla ésser un poc més feble entre els immigrants establerts (és a dir, la influència de la socialització prèvia disminueix amb el temps), però aquesta diferència mesurada per la interacció del temps i la grandària no és significativa.

També és possible comparar els immigrants recents i establerts de diferents empreses. Per aquesta comparació hi ha només suficients immigrants en les dues empreses més grans, que proporcionen un fort contrast. Una d'elles és situada en els suburbis industrials, on els treballadors estan exposats a tots els corrents de protesta organitzada a la regió; aquesta empresa ha estat testimoni de vagues i manifestacions i a les eleccions sindicals de 1975 la candidatura que tenia el suport de l'empresa sofrí una sorollosa desfeta. L'altra és aïllada en un poble en l'extraradi de l'àrea metropolitana i no té tradició militant.

Aquestes diferències es reflecteixen en la *Taula 2b*: l'efecte del lloc de treball sobre la militància i la politització és molt significatiu ($p = 0.01$). Tanmateix, sembla que l'efecte del context d'empresa és *immediat*, ja que fins i tot es troba en els immigrants recents. La hipòtesi de la socialització continuada no obté gaire confirmació en la dimensió de la militància, puix que la militància augmenta només en l'empresa més militant mentre que la politització augmenta el mateix en les dues empreses. No obstant això, l'efecte d'interacció del temps i l'empresa no és ni tan sols significatiu per a la militància.

Així, doncs, hi ha una certa evidència de pre-socialització i dels efectes immediats del context d'empresa. Però la major consciència de classe dels immigrants establerts comparada amb la dels immigrants recents no pot ésser explicada en termes de socialització, i per tant ens veiem obligats a examinar les experiències de classe dels mateixos immigrants. És força arriscat generalitzar massa sobre aquestes experiències, atès que segurament varien considerablement tant segons els països com segons els immigrants individuals considerats. Generalment es presumeix que els immigrants són relativament pobres i poc qualificats i que gaudeixen de menys oportunitats de mobilitat social que els nadius. Aquestes característiques les trobem en els treballadors tèxtils estudiats aquí. No obstant això —potser a causa de la ràpida expansió de la classe obrera industrial—, molts immigrants avancen molt de pressa dins la classe. Per exemple, el 49 % dels immigrants establerts en la mostra són treballadors qualificats, comparat amb el 30 % dels immigrants recents; només el 30 %

tenen uns ingressos familiars inferiors a \$ 150 el mes comparat amb el 47 % entre els immigrants recents.

Un simple argument possible seria que els immigrants esdevenen conscients per la seva privació material; així els més pobres serien els que tindrien més consciència de classe. Però, com demostra la *Taula 2c*, la militància ($p = \text{n.s.}$) i la politització ($p = 0.01$) estan associades precisament amb els ingressos *més alts*, i les diferències entre els immigrants recents i establerts no es relacionen d'una forma constant amb el nivell d'ingressos.¹⁷ Un altre argument alternatiu podria ésser que els immigrants (que parlen castellà en una regió en què el català és predominant) estan sotmesos a l'experiència de la discriminació ètnica. En la present mostra, de tota manera, la majoria d'immigrants negava l'existència de discriminació i aquesta variable no està relacionada directament amb la consciència de classe.

Altres han sostingut que els immigrants perceben la privació com un estat temporal, un estadi en la seva carrera urbana, de forma que la pobresa no és ressentida com un problema de classe. La prova de la disposició a acceptar sacrificis presents a canvi de futurs guanys és evidenciada pels molts casos d'immigrants que viuen pobrament perquè estalvien per enviar diners a les seves famílies o per comprar-se un pis. Això és especialment probable entre aquells que han decidit emigrar voluntàriament per donar forma a un projecte conscient de mobilitat. Segons Touraine i Ragazzi,¹⁸ el comportament polític d'aquests emigrants «voluntaris» està marcat pel «desig de mobilitat futura, és a dir, el desig de considerar el treball industrial només com un mitjà indirecte i inevitable de satisfer un desig de mobilitat social que generalment no és mitigat per aquest primer èxit».

Des d'aquest punt de vista, que és congruent amb la noció general de privació relativa, l'augment de consciència de classe hauria d'ocórrer principalment entre aquells immigrants les aspiracions de mobilitat dels quals són bloquejades. Segurament aquest és el cas dels immigrants que són treballadors manuals no qualificats. La *Taula 2d* sembla confirmar aquest raonament. La consciència de classe creixent es troba només entre els no qualificats (la interacció de la politització, la qualificació i el temps de residència són estadísticament significatius, $p = 0.03$).¹⁹

17. Aquesta associació amb el nivell d'ingressos és analitzada amb detall més endavant.

18. Alain Touraine i Orietta Ragazzi, *Ouvriers d'origine agricole* (Paris: Éditions du Seuil, 1961).

19. Glaucio Soares («The Political Sociology of Uneven Development in Brazil» a I. Horowitz, *Revolution in Brazil*, Dutton, 1964) esmenta un resultat semblant al

Una altra prova d'aquesta interpretació es pot fer a base d'operacionalitzar la distinció de Touraine entre el que anomenaré emigrants «voluntaris» i «forçats». Segons Touraine, l'emigrant voluntari serà probablement un treballador que no estigué mai aturat en el seu poble, que va marxar sol i no seguint un èxode massiu, que va marxar sense la necessitat d'ésser atret per l'oferiment d'un treball per part d'una empresa de la ciutat, «provant sort». En la *Taula 2e* hem classificat els immigrants com a voluntaris si reunien almenys dues d'aquestes tres condicions. El resultat és clar. La consciència de classe és relativament alta entre els immigrants forçats recents, i roman al mateix nivell o disminueix una mica amb el temps. Tanmateix, entre els immigrants voluntaris és inicialment força baixa però puja bruscament. Aquest efecte d'interacció de les condicions d'emigració i el temps a Barcelona és estadísticament significatiu amb ambdues dimensions de la consciència de classe.

Riquesa i consciència de classe

La *Taula 3* mostra la relació entre la consciència de classe i dues dimensions de la posició de classe dels treballadors, ingressos familiars i qualificació.²⁰ Cal advertir que la qualificació i els ingressos no són intercorrelacionats en la present mostra; això és degut al fet que les diferències de salaris entre els treballadors dins una indústria són petites, i fins i tot un treballador no qualificat pot tenir uns ingressos familiars «alts» si treballen altres membres de la llar o bé si fa hores extraordinàries o si és pluriempleat (la qual cosa és força corrent). La distinció entre aquestes dues dimensions de riquesa és important, perquè mentre que els ingressos tenen una associació positiva significativa amb la militància i la politització, no passa el mateix amb la qualificació.

Brasil. En la seva interpretació, «els sentiments de recompensa relativa són reemplaçats per sentiments de privació relativa a mesura que la vida urbana fa més visible la desigualtat socio-econòmica. La comparació favorable amb la vida rural s'esvaeix en el passat i dona pas a una comparació frustrant amb els nivells de vida més alts».

20. El baix nivell d'ingressos de menys de 10.000 ptes. mensuals proporcionava un nivell mínim de subsistència (la gran part d'aquests ingressos es despenien en menjar), mentre que un alt nivell d'ingressos (més de 15.000 ptes.) s'aproximava al d'una família de classe mitjana. Els obrers «no qualificats» són aquells que realitzen un treball manual rutinari. Els «semiqualicats» generalment feien anar una maquinària tèxtil senzilla que no suposava més d'una setmana d'aprenentatge. Els treballadors «qualificats» eren sobretot aquells els llocs de treball dels quals requerien un aprenentatge d'un a tres anys, com operaris, mecànics i electricistes, així com la majoria de llocs de treball del ram de l'aigua. Els «altament qualificats» són aquells que tenen antiguitat

TAULA 3

Militància i participació segons la qualificació i els ingressos

	<i>Ingressos mensuals (ptes.)</i>		
	<i>Menys de 10.000</i>	<i>10.000-15.000</i>	<i>Més de 15.000</i>
<i>1. Militància</i>			
No qualificats	29 % (38)	27 % (26)	41 % (22)
Semiqualicats	24 (33)	36 (45)	47 (19)
Qualificats	33 (27)	53 (19)	50 (22)
Altament qualificats ...	38 (24)	30 (36)	40 (15)
<i>2. Politització</i>			
No qualificats	29 % (38)	38 % (26)	50 % (22)
Semiqualicats	15 (33)	36 (45)	47 (19)
Qualificats	15 (27)	32 (19)	32 (22)
Altament qualificats ...	25 (24)	39 (36)	47 (15)

La troballa que la qualificació no està associada amb la consciència de classe és contradictòria amb la hipòtesi de la militància rica que he començat a desenvolupar en la discussió de l'estructura de classe. Caldria esperar que els treballadors situats al cim de la jerarquia ocupacional serien els més conscients dels obstacles existents per la prossecció de la mobilitat ascendent i per tant els que tindrien més consciència de classe. El resultat present pot ésser explicat de diverses maneres. La indústria tèxtil no és la indústria més avançada ni amb sous més alts, i alguns treballadors poden tractar d'utilitzar la seva feina present com un pont vers una posició millor en els sectors metallúrgic o automobilístic. És també possible que alguns dels treballadors més qualificats tinguin l'esperança d'arribar a assolir un lloc de control dins de la fàbrica. L'explicació més convincent, al meu parer, és la relativa unitat de les experiències dels treballadors prescindint del nivell de qualificació: els treballadors a tots els nivells donen mostra d'un pessimisme considerable pel que fa a les possibilitats de mobilitat dins l'empresa, i tots els treballadors formen part d'una sola unitat de negociació i es veuen igualment afectats pel resultat de les negociacions.

en les ocupacions qualificades i també inclouen els encarregats que efectuen un treball de supervisió.

En tot cas, la consciència de classe *està* relacionada amb la dimensió econòmica de la posició de classe: els treballadors amb ingressos més alts són més militants ($p = 0.06$) i més polititzats ($p = 0.001$). Però, quin és el sentit políticament significatiu dels ingressos? No és el nivell de vida present; això es desprèn, per exemple, del fet que el control de la propietat d'electrodomèstics, un cotxe, un pis o uns estalvis no afecta la relació entre els ingressos i la militància o la politització. Tampoc no es tracta d'una qüestió de temps de lleure o d'hores de lectura, ja que ni el nombre d'hores treballades ni la freqüència de la lectura del periòdic no estan relacionats amb la consciència de classe. Més aviat l'efecte dels ingressos està entrellaçat amb les percepcions de mobilitat i el canvi d'expectatives sobre el que hauria d'ésser la posició d'un treballador en la societat.

Els partits d'esquerra d'abans de la Guerra Civil conscientment feien una crida demanant el suport de la «classe obrera», però, com ja hem dit en parlar de l'estructura de classe, una majoria de treballadors industrials qualificats es consideren de «classe mitjana». En la mostra present, el 40 % afirmaven que la seva família era de «classe mitjana baixa» o de «classe mitjana» en lloc de «classe obrera» o «classe baixa»; aquesta proporció puja al 51 % entre els treballadors de sous elevats. Atès que la identificació amb la classe mitjana per part dels treballadors generalment es troba associada amb actituds polítiques conservadores, és important explorar el significat de la identificació amb una classe superior per part dels treballadors espanyols i tractar de veure com aquest significat ha canviat per a les noves generacions.

TAULA 4

Proporció que es considera de «classe mitjana»
segons els ingressos i l'edat

	<i>Edat</i>	
	<i>De 20-39 anys</i>	<i>Més de 40 anys</i>
Menys de 10.000 .	38 % (47)	21 % (68)
10.000 - 15.000 ...	43 (65)	42 (53)
Més de 15.000 ...	69 (32)	33 (33)

La *Taula 4* mostra la relació entre identificació de classe, ingressos i generació (dicotomitzada segons si els treballadors van entrar al mercat de treball abans o després del recent període d'industrialització). Aquells que s'identifiquen com de classe mitjana són els treballadors amb ingressos més elevats ($p < 0.01$), i els joves treballadors ($p < 0.001$). A més a més, hi ha un significatiu efecte d'interacció: els ingressos alts estan més estretament lligats a la identificació amb la classe mitjana per als joves que per als vells ($p < 0.04$). La riquesa, doncs, en particular per aquells que entraren al mercat de treball durant el període de riquesa, està vinculada amb una nova percepció de la classe aparentment basada sobre el nivell de vida més que no pas l'ocupació.

Tanmateix, paradoxalment, com mostra la *Taula 5*, aquests treballadors joves, amb salaris alts i de «classe mitjana», són també els que tenen més «consciència de classe». Això és, la identificació de classe en si no té un efecte directe sobre la consciència de classe tal com la definim aquí; el seu efecte depèn de l'edat i els ingressos dels treballadors (aquest efecte d'interacció, però, és estadísticament significatiu només per la militància). La identificació de classe mitjana està associada amb una militància i politització més grans per als treballadors joves i de salaris alts, però té l'efecte contrari sobre els treballadors més grans i de salaris baixos.

TAULA 5

Militància i politització segons els ingressos, l'edat i la identificació de classe

	<i>Edat</i>			
	<i>Classe obrera</i>	<i>Classe mitjana</i>	<i>Classe obrera</i>	<i>Classe mitjana</i>
<i>1. Militància</i>				
Menys de 10.000	38 % (29)	33 % (18)	31 % (54)	15 % (14)
10.000 - 15.000	35 (37)	36 (28)	48 (31)	23 (22)
Més de 15.000	30 (10)	55 (22)	50 (22)	45 (11)
<i>2. Politització</i>				
Menys de 10.000	24 % (29)	33 % (18)	15 % (54)	15 % (14)
10.000 - 15.000	30 (37)	46 (28)	35 (31)	27 (22)
Més de 15.000	40 (10)	59 (22)	27 (22)	36 (11)

Evidentment «classe» té un nou significat per a les noves generacions de treballadors. Per als treballadors més grans, les percepcions dels quals foren formades en un període de pobresa i una tradició de sindicats «obriers» militants i clarament identificables, és rar identificar-se com de classe mitjana fins i tot amb un salari de classe mitjana; aquests són precisament els treballadors més conservadors d'aqueixa generació. Per als treballadors rics més joves, que van entrar en el mercat de treball en un període de prosperitat creixent, quan el moviment polític obrer tot just començava a prendre forma després de la Guerra Civil, la identificació amb la classe mitjana és un símbol d'expectatives d'una posició social (mobilitat ascendent, serveis públics de qualitat i educació pública, *status* social i seguretat) a la qual cada vegada tenen més dificultats a accedir. Per a aquests treballadors, és de caire radicalitzador.

Discussió

Aquests resultats suggereixen que tant la immigració com la riquesa han contribuït a augmentar la consciència de classe entre els treballadors individuals a Barcelona, i proporcionen un cert besllim del caràcter d'aquesta consciència de classe.

Després d'un període inicial en el qual els immigrants són especialment conservadors o apàtics, se situen entre aquells que tenen més consciència de classe. En trobar feina, estan força influïts pel context polític de l'empresa en què treballen, però el procés ulterior d'augment de la consciència de classe ja no pot ésser atribuït a la continuació de les influències contextuals. La consciència de classe dels immigrants establerts tampoc no sembla correspondre a la privació material en un sentit absolut. Al contrari, les proves que presentem aquí abonen el punt de vista que els immigrants recents són conservadors perquè tracten d'interpretar la seva situació d'una forma congruent amb les seves percepcions i esperances de promoció personal dins de l'estructura de classe existent. La seva consciència de classe posterior representa la frustració de les seves expectatives i un intent de redefinir les seves posicions socials.

Podem fer una interpretació semblant dels treballadors rics. En aquest cas, en particular en la generació de la postguerra, la militància i la politització són una protesta contra els obstacles que bloquegen la mobilitat i suposen un reconeixement del paper advers de l'Estat. En analitzar la immigració i la riquesa, veiem que la necessitat d'acció col·lectiva és més reconeguda pels treballadors la mobilitat passada dels quals ha revelat els límits a la promoció individual existents en el sistema actual. L'estratègia

polític-econòmica del règim de Franco —promoure l'expansió econòmica tot reprimint el conflicte laboral— es veié doncs per últim abocada al fracàs. La industrialització i la repressió foren les bases estructurals del desenvolupament de la consciència de classe que l'Estat finalment no pogué contenir dins els límits d'un marc autoritari.

Des del 1971 Espanya ha sofert canvis estructurals i conjunturals. La legalització de la vaga, la dissolució de l'Organització Sindical controlada per l'Estat i la seva substitució per sindicats vinculats als partits socialista i comunista i el desplaçament parcial dels conflictes a nivell d'empresa per negociacions polítiques a nivell estatal constitueixen canvis radicals en el mode d'articulació dels interessos de classe. La limitació de l'emigració als països del Mercat Comú i la prolongada recessió de l'economia espanyola s'han conjuminat per elevar el nivell d'atur, afectant segurament els sectors més populars de la classe obrera. En conseqüència, les conclusions assolides aquí formen ja part de la història del moviment obrer i el camp queda obert per a noves investigacions.

JOHN R. LOGAN

State University of New York at Stony Brook
Nova York, USA